

**Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi'nde İki Ketebeli Bir Mushaf:
Emanet Hazinesi 166**

A Quran Manuscript Including Two Colophons In Topkapı Palace Museum Library

Gülgün UYAR

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Theology, Istanbul / Turkey

guyar@marmara.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0836-770X>

Fazilet YAVUZ

Doktora Adayı, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul/Türkiye
PhD Candidate, Marmara University SBE, Istanbul/Turkey

faziletyavuz@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5905-7210>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Mayıs / May 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Mayıs / May 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Mayıs / May

Atıf / Citation: Uyar, Gülgün – Yavuz, Fazilet. "Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi'nde İki Ketebeli Bir Mushaf: Emanet Hazinesi 166". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 5/1 (Mayıs/May 2021): 167-189

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Öz

Kitap sanatlarının merkezinde yer alan hat ile ilgili araştırmalara temelde yazmalar kaynaklık etmektedir. Yazmalar içerisinde hat sanatı açısından mushaflar özel bir konuma sahiptir. Yazma mushaflar hat sanatının etkin uygulama alanlarından biri olup, ketebe kayıtlarıyla hat sanatı tarihine belgesel olarak katkıda bulunmaktadır. Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi'nde yer alan bir XVIII. yy. mushafı ketebe metninin nispeten uzunluğu ve kapsamlı oluşu bakımından bu makalede konu edinilmiştir. Bu mushaftan yola çıkarak mushaf tertibi ile ketebelilerin biçimsel özelliklerini ve içeriklerini irdelemeye yönelik bir okuma yapmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Mushaf, ketebe, hattat, hat, yazma, Osmanlı.

Abstract

Basically manuscripts constitute resources for the researches concerning Islamic calligraphy which is in the center of the arts of the book. Among manuscripts Qurans have a special position with respect to Islamic calligraphy. Quran manuscripts are, being one of the most effective application areas of Islamic calligraphy, with their colophon recordings they contribute documentarily to the history of the Islamic calligraphy. A Quran manuscript which is located in Topkapı Palace Museum Library is discussed in this article, regarding that its colophon is relatively long and extensive. Particularly starting from this Quran manuscript, it has been tried to do a study aimed at formal qualities and contents of the colophons, together with order of Quran manuscript.

Keywords: History of Islam, Quran, colophon, calligrapher, calligraphy, manuscript, Ottoman.

GİRİŞ

Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi farklı coğrafyalara, değişik zamanlara ait binlerce yazmanın bulunduğu son derece zengin bir kütüphanedir. Yazmalarının nitelik ve nicelik açısından zenginliği kitap sanatlarının tarihi gelişim sürecini doğumundan klasikleşme ve sonrası dönemlerini kapsayacak şekilde aşama aşama incelemeyi mümkün kılan bir ortam sunmaktadır. Nitekim kitap sanatlarının gelişiminde merkezi bir önem arz eden mushaf yazıcılığı açısından da Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi pek çok araştırmaya ev sahipliği yapmaktadır. İslam'ın doğuşundan günümüze kadar devamlı olarak gelişimini sürdürmüş olan mushaf yazıcılığının zirveye ulaşmasında Osmanlı ekolünün başat rolü tartışılmazdır.

Kuşkusuz, İslam'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'i istinsah etmek geçmişte Müslümanlar için her şeyden önce bir ihtiyaç olmuş, manevî değerler açısından özel bir önem arz etmiştir. Nitekim hattatların mushaf yazıcılığını meslek hayatlarında büyük bir merhale olarak gördükleri bilinmektedir.¹

Hat sanatı tarihi araştırmalarında *Gülzâr-ı Savâb*, *Hat ve Hattâtân*, *Menâkıb-ı Hünerverân*, *Tuhfe-i Hattâtîn*, *Devhatü'l-Küttâb* gibi hattın tarihçesi, tekniği ve

Bu makale Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda hazırlanmakta olan "Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi'nde XVIII. ve XIX. yy. Osmanlı Mushafları" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Süheyl Ünver, "Çok Sayıda Kur'ân-ı Kerim Yazan Hattatlarımıza Dâir", *DİB Dergisi*, 6/4-5 (Nisan-Mayıs1967), 85; Süleyman Berk, "Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Hat ve Hattatları", *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim* (2010), 63-64.

malzemeleri ile hattat biyografilerini içeren kaynaklarla birlikte bizzat hattatların meydana getirdikleri levha, kı'ta, kitâbe, kitap istinsahı gibi çeşitli hat sanatı eserlerinden de faydalanılmaktadır. Özellikle imzalı ve tarihli hat eserleri sanatçılara doğrudan ulaşma anlamında ayrı bir önem arz etmektedir. Dolayısıyla, gerek hattatların araştırılıp incelenmesi gerekse Kur'ân-ı Kerîm istinsahının seyri bakımından bir bütün olarak mushaflar kadar, onların sonunda yer alan ketebe kayıtları da başlı başına tarihi belge niteliği taşımaktadır.

Geçmişten günümüze hattatı belli olan ve olmayan sayısız Kur'ân-ı Kerîm yazması bulunmakla birlikte ketebeler genellikle bir veya birkaç satırdan ibaret, oldukça kısa metinler olarak görülebilir. Ancak, Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi'nde Osmanlı ekolüne ait özellikle XVIII. ve XIX. yy.'da istinsah edilmiş Kur'ân-ı Kerîm yazmaları incelendiğinde ketebelerin birtakım özgün özelliklere sahip metinler olduğu, zaman zaman kendi aralarında niteliksel ve niceliksel farklılıklar gösterebildiği dikkat çekmiştir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan mushaf örneği de bir XVIII. yy. eseri olmakla birlikte ketebe metinleriyle Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi'nde yer alan XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait diğer mushaflardan ayrılan bir yönü bulunmaktadır. Şöyle ki; mushaf aynı hattatın elinden çıkmasına rağmen ilginç bir şekilde iki adet ketebe kaydına sahiptir ve kendi kaleminden hattata ait önemli biyografik bilgiler içermektedir. Söz konusu mushafın ketebelerini incelemeye geçmeden önce XVIII. yy. Osmanlı mushaflarına genel itibariyle değinmek yerinde olacaktır.

1. XVIII. YY. OSMANLI MUSAFLARINA GENEL BAKIŞ

Osmanlı mushaf yazıcılığında bilindiği üzere XVIII. yy.'ın sonu bir dönüm noktası olmuştur. Osmanlı hattının Şeyh Hamdullah (926/1520) ile ortaya çıkmasından sonra Hâfız Osman'ın (1110/1698) mushaf yazıcılığında Osmanlı hat ekolünü kurması sayesinde XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yine büyük Osmanlı hattatları yetişmeye devam etmiştir. Bu isimler arasında Yedikuleli Seyyid Abdullah (1144/1731), İsmail Zühdi (1221/1806), Kebecizâde Mehmed Vasfî (1247/1831), Kayışzâde Hafız Osman (1311/1894), Hasan Rıza (1338/1920), Mehmed İlmî (1342/1924) sayılabilir. Bu meşhur hattatların genellikle çok sayıda Kur'ân-ı Kerîm istinsah etmiş olmaları bakımından da öne çıktıkları görülmektedir.²

XVIII. yy. hem Kur'ân-ı Kerîm istinsahında bambaşka bir sanat ve estetiğe ulaşan Osmanlı ekolünden pek çok önemli hattatın yetişmesi, hem de mus-

² Ünver, "Çok Sayıda Kur'ân-ı Kerîm Yazan Hattatlarımıza Dâir", 85; Uğur Derman, SSM Hat Koleksiyonundan Seçmeler (İstanbul: Aksoy Matbaacılık, 2002), 94, 128, 142, 182, 208.

hafların tamamının elle yazılarak çoğaltılması dolayısıyla mushaf yazıcılığında en dikkat çekici asırlardan birini teşkil eder. Bu itibarla XVIII. asırda istinsah edilen Osmanlı mushaflarının düzenleri yazı çeşitleri, serlevhalar, satır sayıları, sûre takdimleri, bölümlenmeler, âyetberkenarlık, kayıtların dili ve ilâve metinler üzerinden incelenmiştir. Ayrıca bu döneme ait mushaf düzenleri yer yer günümüzde alışlagelen tertiple de karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

XVIII. yy. mushaflarını yazı çeşitleri bakımından değerlendirirken ana metin ve onun dışında kalan kısımlar olmak üzere temelde bir ayırım söz konusu edilebilir. Daha önce de değinildiği üzere Şeyh Hamdullah ile başlayan Osmanlı ekolünde ana metin için nesih hattı vazgeçilmez olmuş ve Hâfız Osman ile mushaf yazıcılığında zirveye ulaşılmıştır. Böylece XVIII. yy. Osmanlı mushaflarının da neredeyse tamamında âyet-i kerîmeler nesih hattıyla kaleme alınmış ve nesih mushaf hattı olarak günümüze kadar varlığını ve önemini korumuştur. XVIII. asrın mushaflarında sûre başlarındaki tanıtım bilgileri ise çoğunlukla icâze hattındadır. Ketebelere de zaman zaman nesih hattına rastlanmakla birlikte, pek çok icâze hatlı ketebe kayıtları da mevcuttur.³ İcâze hattının da nesih hattı ile birlikte sûre başlarında ya da ketebelere gibi başka ilâve metinlerde hareketli olarak kullanılışı daha yaygın olsa da, kısmen harekelendirilmiş veya harekesiz örnekler söz konusu olabilmektedir.⁴ İcâze hattına ayrıca, cüz ve hizip adlandırması yapılırken, vakıf kayıtları içerisinde, fihristlerde ve benzeri ilâve metinlerde rastlanabilmektedir.

Serlevha düzeni bakımından incelendiğinde XVIII. yy. Kur'ân-ı Kerîm yazmalarında *Bakara* sûresinin ilk dört ya da beş âyetinin girişte yer alması en sık karşılaşılan iki tercihi oluşturmaktadır.⁵ Günümüzde ise Kur'ân nüshalarında genellikle *Bakara* sûresinin ilk beş âyeti serlevhada yer almaktadır.

XVIII. yy. mushaflarının serlevhalarında satır sayıları ise çoğunlukla 7 olmakla beraber 6 satırlı olanları da pek çoktur. Ayrıca serlevha satır sayılarının 5 ilâ 8 arasında değişebildiği ve bu açıdan da az çok bir çeşitliliğin varlığı söz konusu edilebilir.⁶

Satır sayıları itibariyle incelendiğinde Osmanlı mushaflarında genellikle 11, 13, 15 satırlı sayfa düzenleri görülmekle birlikte, farklı örnekler de mevcuttur.⁷ XVIII. yy.'da da bu genelleme büyük ölçüde geçerlidir. Ancak, XVIII.

³ Bu konuda bk. TSMK E.H. 253, Y. 603, Y. 894.

⁴ Bk. TSMK K. 255, Y. 78.

⁵ Bk. TSMK E.H. 63, E.H. 253, Y. 570.

⁶ Bk. TSMK Y. 570, Y. 894, Y. 819.

⁷ Uğur Derman, "Yazma Kur'ân-ı Kerîmler Nasıl Hazırlanırdı?", *Hayat Tarih Mecmuası*, 9/2 (1970), 14.

asırda 11 ve 13 satırlı Kur'ân-ı Kerîm yazmalarına sık sık rastlansa da⁸ 15 satırlı olanların görece fazla olduğu söylenebilir. Nitekim 15 satırlı sayfa düzeni mushaf basımı yaygınlaştıkça hakim hale gelerek günümüze kadar etkin olmuştur. Diğer taraftan, farklı satır sayılarından örnekler bu asırda çeşitliliğin korunduğunu net bir şekilde ortaya koymaktayken,⁹ satırların tek sayıda olması Osmanlı mushaf yazıcılığında hemen hemen bir kaide olarak benimsenmiş gibidir.

Sûre takdimi bakımından XVIII. asır mushaflarında tezhiplene ve altın üzerine üstübeç malzeme ile sûre adı, nüzûl yeri ve âyet sayısı bilgilerinin yazılması şeklindeki uygulama yaygındır. Bununla beraber, bazen sûre bilgilerinin tamamının verilmemesi, üstübeç yerine kırmızı renk kullanılması, tezhib uygulanmaması gibi farklı örnekler de mevcuttur.¹⁰

Kur'ân-ı Kerîm'in en yaygın bölümlene şekli 10'ar varaklık 30 *cüz*den teşekkül etmesidir. Bu bölümlenmenin Kur'ân'ın otuz günde hatmedilmesi gayesiyle, özellikle Ramazan ayında hatim indirilmesinin öneminden hareketle yerleşmiş olduğu düşünülmektedir.¹¹ *Cüz*ler de genellikle kendi içerisinde *hizb* denilen beş sayfalık dört bölüme ayrılmıştır. XVIII. yy. mushaflarında sıklıkla dörtlü bölümlenmelerden müteşekkil *cüz* tertibi uygulanmıştır. Zaman zaman *cüz*lerin ortasına denk gelen *hizb*ler için ya da her bir *hizb*in kendi içinde yarısına geldiğini belirtmek üzere yarı anlamındaki *nısf* adı altında bir bölümlenmeye de rastlanabilmektedir. Bölümlenmelerde genellikle *cüz* ve *hizib*ler için gül kullanılmakla birlikte, XVIII. yy.'a ait bazı mushaflarda *cüz* ve/veya *hizib*lerin sadece yazıyla işaret edilmesi söz konusu olabilmektedir.¹²

Günümüzde yaygın bir uygulama olmasına rağmen XVIII. yy. Osmanlı Kur'ân-ı Kerîm yazmalarında *cüz*lerin numaralandırılması ile seyrek olarak karşılaşmaktadır. Az sayıda mushafın *cüz*leri yazıyla numaralandırılırken, nadiren de olsa doğrudan sayı ile kaçınıcı *cüz* olduğunu belirtme durumu da görülebilir.

Günümüzdeki mushafların tertibinde diğer bir ortak özellik âyet-berkenârlıktır. Hâfızlara kolaylık sağlaması yönünden *mushafü'l-hüffâz* da denilen bu tarz mushaflarda âyetlerin bitimi sayfa sonuna denk getirilmiştir.¹³

⁸ Bk. TSMK K. 255, Y. 570.

⁹ Bk. TSMK E.H. 53, E.H. 59.

¹⁰ Bk. TSMK K. 255, K. 82, Y. 570.

¹¹ Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/245.

¹² Bk. TSMK K. 255.

¹³ Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2010), 83.

XVIII. yy. Kur'ân-ı Kerîm yazmalarında âyetin diğer sayfaya geçmeden sayfa sonunda tamamlanması tertibinin oldukça az görüldüğü söylenebilir. Hattâ serlevha satır düzeninde bile bu özelliği taşımayan örneklerle karşılaşmak mümkündür.¹⁴

Kayıtların dili açısından bakıldığında XVIII. yy. mushaflarının bir kısmında Arapça'nın yanısıra Türkçe vakıf kayıtları da görülebilmektedir. Türkçe vakıf kayıtlarının büyük çoğunluğunun harekesiz olduğu söylenebilir. Ayrıca ketebelerde bazen nesihle metin oluşturulsa da sadece tarih verilirken icâze hattına geçilmesi gibi bir uygulama söz konusu olabilmektedir.¹⁵

XVIII. yy. mushaflarında ana metnin tamamlanmasından sonra birtakım ilâve metinlerin varlığı genel itibariyle hatim duaları başta olmak üzere dualar ve ketebelerle sınırlıdır. Ancak, azınlıkta olmakla birlikte satır arası tercümeli, derkenârli, fihristli, falnâmeli, tecvidli şeklinde sınıflandırılacak farklı ilâveler içeren mushaf tertipleri de mevcuttur. Ayrıca ana metnin tamamlanması itibariyle bazı klişe bitirme/kapanış ifadeleri ile mühürlü veya mühürsüz vakıf kayıtları da nispeten sıklıkla rastlanabilen ilâve metin türleri arasında yer almaktadır. Bu kayıtlara çoğunlukla mushafın ana metin başlamadan önceki varağında, bazen de mushafın sonunda veya hem başta hem de sonda yer verilmiştir.

Mushaf yazıcılığında önemli bir unsuru oluşturan ketebe koymanın XVIII. itibariyle hemen hemen bir kaide halinde uygulandığı söylenebilir. Bununla birlikte, Kur'ân-ı Kerîm yazmalarındaki ketebe kayıtlarının kendi içinde çeşitlilik gösterdiği gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır. Ortak özellik olarak müstensihin adı ve istinsah tarihinin belirtilmesinden bahsedilebilirse de hattata ve mushafa ait biyografik bilgilerden hattat silsilelerine, müstensihin kendisine yönelik tevazu sıfatlarından Allah'a sunulan tazim ifadelerine, hattâ hamdele ve salvelelere varıncaya kadar pek çok husus itibariyle farklı konu başlıkları altında değerlendirilebilecek hatırı sayılır bir çeşitlilik söz konusudur.

2. EMANET HAZİNESİ 166 ENVANTER NUMARALI MUSHAF-I ŞERİF

Emanet Hazinesi'nin Sultan I. Selim döneminde Silahtar Hazinesi veya Has Oda Hazinesi'nin, sonradan Mukaddes Emanetler bölümünden getirilen kitapları da içerecek şekilde genişletilmesiyle oluşturulduğu kaydedilmektedir. Sultan I. Mahmud devrinde yeniden inşa edilen bu kitaplıkta pek çok

¹⁴ Bk. TSMK Y. 78.

¹⁵ Bk. TSMK E.H. 63.

Kur'ân-ı Kerîm yazması bulunmaktadır.¹⁶ Bunlar içerisinde daha önceki ve sonraki dönemlerde kaleme alınanlar, farklı coğrafyalardan gelenler ile birlikte XVIII. yy.'a ait olanlar da mevcuttur.

Emanet Hazinesi 166 numarada kayıtlı mushafı genel özellikleri, tezhibi, tertibi ve ketebeleri olmak üzere birkaç başlık altında incelemek uygun görülmüştür.

2.1 Mushafın Genel Özellikleri

Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi Emanet Hazinesi 166 numarada kayıtlı Kur'ân-ı Kerîm yazması 1138 (1726) tarihli olup Ahmed Senâî tarafından istinsah edilmiştir. Hattat hakkında daha ayrıntılı bilgilere ketebe ile ilgili kısımda temas edilecektir.

Dıştan 265x393 mm ölçülerinde olup içerde 160x260 mm ebadında altın cetvele sahiptir. 140 mm uzunluğunda 15 satırlı toplam 242 varaktan ibarettir. Mushafta vakıf mührü ya da kaydı bulunmamaktadır.

Genellikle uzunlamasına dikdörtgen şeklinde tasarlanan Osmanlı mushaf-larının ebat olarak cami mushafı/kebîrî kıta (1/1), vezîrî kıta (1/2), küçük kıta (1/4), sümün kıta (1/8) ve sancak mushafı şeklinde büyükten küçüğe doğru sıralandığı bildirilmektedir.¹⁷ Ayrıca yazma Kur'ân-ı Kerîm nüshalarının ebatça en büyüğü olan cami mushafı 45x30 cm, büyük boy 30x21 cm, vezîrî boy 21x14 cm, küçük boy 14x10,5 cm ve en küçük boy 10,5x7 cm şeklinde sancak mushafı hariç tutularak daha detaylı olarak da sınıflandırılmaktadır.¹⁸ Buna göre, E.H. 166 numaralı yazma cami boy mushaf ile büyük boy mushaf arasında bir ölçüye sahiptir. Dolayısıyla, büyük boy mushaf kategorisinde olduğu söylenebilir.

2.2 Tezhibi

E.H. 166 numaralı Kur'ân-ı Kerim yazması İrankârî oldukça gösterişli bir cilde sahiptir. Cildi alt ve üst kapaklar ile mukleb de dahil olmak üzere bulut,

¹⁶ İsmet Binark, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Kütüphane Koleksiyonları ile İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası", *Vakıflar Dergisi*, 13 (1981), 728.

¹⁷ Derman, *SSM Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, 22; Uğur Derman, "Yazma Kur'ân-ı Kerîmler Nasıl Yazılırdı?", 13.

¹⁸ M. Şinasi Acar, Şinasi, *Türk Hat Sanatı Araç Gereç ve Formlar* (İstanbul: Antik A.Ş. Yayınları, 1999), 106.

rûmî ve bitkisel motiflerle bezenmiştir. Beyzî şemseli ve salbekli göbek düzenlemesi tamamen altınlanması dolayısıyla mülevven olmakla beraber cildin pervazında çepeçevre paftalara ayrılarak motiflenmiştir. Sertâbın orta kısmında uzunlamasına bir pafta içinde

إِنَّهٗ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌۙ . فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍۙ . لَا يَمَسُّهٗ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَۙ .
تَنْزِيلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَۙ

*İnnehû le Kur'ânün kerîm fi kitâbin meknûn. Lâ yemessuhû ille'l-mutahharûn. Tenzîlün min rabbi'l-âlemîn*¹⁹ yazılı olup sonunda da *Sadaka'llâhü'l-'aliyyü'l-'azîm* ibâresi yer almaktadır. "Bu kitab çok menfaatli, muazzez bir Kur'an'dır. Masûn ve mahfuz bir kitabdır. Ona yalnız pak olanlar dokunabilir. O, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir"²⁰ mealindeki âyet-i kerîmeler muhakkak hatla yazılıdır. (Resim 1-2)

Altınla beraber mavi ve yeşil renklerin de kullanıldığı alt ve üst kapaklar ile miklebin iç kısmı mülemmadır. (Resim 3) Beyzî şemse, salbekler ve köşebendler ile paftalanmış dış kenarlar rûmî grubu bezemelere sahiptir. Köşebendler ile şemse arasındaki kısım zeminden alçaltılarak kabın ön yüzündeki gibi bulut, rûmî ve bitkisel motiflerle kompoze edilmiştir. Ayrıca dış kenar ile orta süslemeler arasında daha büyük paftalardan kitâbeler oluşturularak yine muhakkak hat ile *Âyetü'l-kürsî*²¹ yazılmıştır. Kabın dış kısmından farklı olarak Kur'an tilâvetinin ardından söylenen ibâre burada *Sadaka'llâh*²² şeklinde daha kısa ve âyette geçtiği şekliyle kullanılmıştır. (Resim 3-4)

Aralarda rûmî geçişlerle hareketlendirilmiş bitkisel motiflere sahip koluklu serlevhada içleri yine bitkisel desen parçaları ile bezeli beyne's-sütûr süsleme de mevcuttur. Süslemeler motif bazında genel hatlarıyla klasik tezhip üslûbunun devamı gibi görünmekle beraber renklerde parlaklık ve canlılık; çizgilerde narinlik ve özen noktasında nispeten zayıflık olduğu dikkat çekmektedir. Hizip, cüz, secde gülleri, sûre başları, *Nâs* sûresi bitiminde bulunan hâtıme tezhibi ve mushaf sonundaki iki ketebenin akabinde yer alan halkârî tarzı bezemeler belli başlı süsleme alanlarını oluşturur. Metin çerçeveleri altın, durakları basit formda tezhiplidir. (Resim 5-7)

2.3 Mushafın Tertibi

¹⁹ İsmail Hakkı İzmirli, *Me'âni-i Kur'an: Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi* (İstanbul: Millî Matbaa, 1343/1927), 2/446.

²⁰ İsmail Hakkı İzmirli, *Me'âni-i Kur'an: Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi* (İstanbul: Millî Matbaa, 1343/1927), 2/446.

²¹ *Bakara* 2/255.

²² *Âl-i İmrân* 3/95.

2.3.1 Cüz ve Sayfaların Tertibi

Kur'ân-ı Kerîm alışılâgelen tarzda 3 hizip gülü+1 cüz gülü şeklinde dörder bölümlü cüzlerden tertip edilmiştir. Mushafın sonunda, âyetlerin bitiminde yaklaşık üç sayfalık bir hatim duası yer alır. Ardından kapsamlı bir ketebe metni başlar. En sonda ise tekrar daha kısa bir ketebe kaydına yer verilmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi ciltte muhakkak hattı kullanılmış, sûre adı, nüzûl yeri ve âyet sayısı üstübeç ile hareketli icâze hattında yazılmıştır. Ana metin, ketebeler ve hatim duası gibi bütün ilâveler de dahil olmak üzere hareketli ne-sihle kaleme alınmıştır.

Altışar satırlı serlevhada günümüzde alışılmış formattan farklı olarak *Ba-kara* sûresinin ilk dört âyeti yer almakta, beşinci âyet arka sayfanın başında bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm tilâveti sırasında durulması ve durulmaması gereken veya durulup durulması isteğe bağlı olan yerleri işaret etmek için kullanılan secâvendler²³ ana metinde kırmızı ile gösterilmiştir.

Mushaf tertibinde âyet bitimlerinin sayfa sonuna denk getirilmesi olarak tanımlanabilecek âyetberkenarlık özelliği E.H. 166 numaralı yazmada bulunmamaktadır. Mushaflarda ve yazmaların genelinde sayfa takibini sağlamak üzere B varaklarının iç dip kenar boşluklarına yeni varağın başlangıcındaki ibârenin yazılması şeklindeki yaygın uygulamaya ise uyulmuştur.

E.H. 166 numaralı mushafın sonunda ana metnin bitiminde bir hatim duası ve iki ketebe kaydından oluşan ilâveler bulunmaktadır.

2.3.2 Hatim Duası

Mushafların sonunda yer alan hatim duaları genel itibariyle birkaç farklı metin ve onların uzunlu kısıtlı versiyonlarından oluşmaktadır. Bir başka de-yişle, Kur'ân-ı Kerîm yazmalarında rastlanan hatim duaları temelde her bir nüshaya özgü olmaktan çok, yazılagelmiş olan bir ya da daha fazla dua met-nini kapsamaktadır.

E.H. 166 numaralı mushafın hatim duası sûre başı tezhibi ile başlıklı olarak hazırlanmış olup görselden de takip edilebileceği üzere metni şöyledir: (Re-sim 8)

[240a] *Hâzâ du'âü hatmi'l-Kur'ân.*

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm.

Sadaka'llâh²⁴ü'l - azîm . Ve belleğâ resûluhu'l-kerîm ve nahnü 'alâ mâ k a ale rabbünâ ve hâlikunâ ve râzikunâ ve mevlânâ mine's-şâhidîn. Allâhümme

²³ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı, 2010), 1072; Ali Himmət Berki, "Mushafların Yazılması", *İslam Dergisi*, 8/9 (1965): 263.

²⁴ *Âl-i İmrân* 3/95.

Rabbenâ tekabbel minnâ hatme'l-Kur'ân ve tecâvez 'annâ mâ kâne fî tilâvetihî min nisyân ev tahrîfi kelimetin 'an mevdu'ihâ ev tağyîri harfin ev takdîmin ev te'hîrin ev ziyâdetin ev noksânin ev te'vîlin 'alâ ğayri mâ enzeltehû ev raybin ev ŧekkin ev ta'cûlin 'inde tilâvetihî ev keselin ev sür'atin ev zeyği'l-lisân ev vukuufin bi-ğayri vakfin ev idğamin bi-ğayri müdğamin ev izhârin bi-ğayri beyânin ev meddin ev teŧdîdin ev hemzetin ev cezmin ev i'râbin bi-ğayri mekânin. Fe'ktübhü minnâ 'ale't-temâmi ve'l-kemâli ve'l-mühezzebi min külli'l-elhân. Fağfirlenâ yâ rabbâhu yâ seyyidâhu lâ tüâhiznâ yâ mevlânâ ve'rzüknâ fazle mâ kara'nâhû mü'eddiyen hakkahû me'a'l- a'zâi ve'l-kalbi ve'l-lisân. Veheb lenâ bihi'l-hayra ve's-sa'âdete ve'l-beŧârete ve'l-emân. Ve lâ tahtim lenâ bi'ŧ-ŧerri ve'ŧ-ŧekaaveti ve't-tuğyân. Ve nebbihnâ kable'l-menâyâ 'an neomi'l-ğaflleti ve'l-keselân. [240b] Âminen min 'azâbi'l-kabri ve min suâli'l-münkeri ve'n-nekîri ve min ekli'd-dîdân. Ve beyyiz vüücûhenâ yeome'l-ba'si ve a'tık rikaabenâ mine'n-nîrân. Ve yemmin kitâbenâ ve yessir hisâbenâ ve sakkil mîzânenâ bi'l-hasenâti ve sebbit akdâmenâ 'ale's-sirâti ve eskinnâ fî vasati'l-cinân. Ve'rzüknâ civâra Muhammedin salla'llâhu 'aleyhi ve sellem. Ve ekrimnâ bi-likaaïke yâ deyyânü istecib du'âenâ bi-hakki't-Tevrâti ve'l-İncîli ve'z-Zebûr. A'tinâ cem'a mâ seelnâke bihî fi's-sirri ve'l-i'lân ve zidnâ min fazlike'l-vâsi'i bi-cûdike ve keremike yâ rahmânü yâ rahîmü. Allâhümme salli 'alâ Muhammedin sâhibi'ŧ-ŧerî'ati ve'l-burhâni bi-rahmetike yâ erhame'r-râhimîn. Allâhümme'nfa'nâ ve'rfa'nâ ve'n-fa'nâ bi'l-Kur'âni'l-âzîm. Ve bâriklenâ bi'l-âyâti ve'z-zikri'l-hakîm. Ve tekabbel minnâ inneke ente's-semî'u'l-'alîm ve tüb 'aleynâ inneke ente't-tevovâbü'r-rahîm. Allâhümme zeyyinnâ bi-zîneti'l-Kur'ân ve ekrimnâ bi-kerâmeti'l-Kur'ân ve elbîsnâ bi-hil'ati'l-Kur'âni ve 'âfinâ min külli belâi'd-dünyâ ve 'azâbi'l-âhireti bi-hürmeti'l-Kur'ân ve edhulne'l-cennete me'a'l - Kur'âni ve'rham cem'â ümmeti M u h a m m e d i n b i - h a k k i ' l - K u r ' â n . Allâhümme'c'ali'l-Kur'âne lenâ fi'd-dünyâ karînen ve fi'l-kabri mûnisen ve fi'l-kıyâmeti ŧefî'an [241a] ve 'ale's-sirâti nûran ve ile'l-cenneti refkan ve'c'al beynenâ ve beyne'n-nâri sitran ve hicâben ve ile'l-hayrâti küllihâ delîlen ve imâmen bi-fazlike ve cûdike ve keremike yâ ekreme'l-ekremîn. Allâhümme'hdinâ bi-hidâyeti'l-Kur'ân ve 'âfinâ bi-'inâyeti'l-Kur'ân ve neccinâ mine'n-nîrâni bi-kerâmeti'l-Kur'ân ve edhulne'l-cennete bi-ŧefâ'ati'l-Kur'ân ve'r-fa' derecâtinâ bi-fazîleti'l-Kur'ân ve keffir 'annâ seyyiâtinâ bi-tilâveti'l-Kur'ân yâ ze'l-fazli ve'l-ihsân. Ve salli 'alâ seyyidînâ Muhammedin ve âlihî ecma'îne't-tayyibîne't-tâhirîn. Allâhümme belliğ sevâbe mâ kara'nâhû ve nûre

mâ televnâhu li-rûhi Muhammedin 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm ve li-ervâhi ashâbihî radiyallâhu 'anhüm ecma'în ve li-ervâhi cem'î'l-enbiyâi ve'l-evliyâi ve'l-mürselîn ve li-ervâhi âbâinâ ve ümmehâtinâ ve ihvâninâ ve esâtizinâ ve meşâyihinâ hâssaten ve li-ervâhi cem'î'l-mü'minîne ve mü'minâti ve'l-müslimîne ve'l-müslimâti'l-ahyâi min-hüm ve'l-emoâti ecma'îne 'âmmeten. Allâhüme'nsur men nasare'd-dîn v 'ahzül men hazele'd-dîn. Âmin yâ rabbe'l-âlemîn bi-rahmetike yâ erhame'r-râhimîn. Sübhâne rabbike rabbi'l-'izzeti 'ammâ yasifûn. Ve selâmün 'ale'l-mürselîn. Ve'l-hamdü li'llâhi rabbi'l-âlemîn.

Mushaflarda sıklıkla karşılaşılan bir tertip özelliği olarak E.H. 166 numaralı Kur'ân-ı Kerîm'de *Nâs* sûresinin ardından ana metnin sona erdiğini gösteren basmakalıp cümlelerden bazılarına yer verilmiştir. Çoğunlukla hatim duasına başlamadan önce sarfedilen bu bitirme/kapanış ifadeleri bazen âyet alıntıları da içerebilmektedir. Nitekim yukarıda da görüldüğü üzere besmenin ardındaki iki cümle bu meyandadır. Bu ifadeler Kur'ân-ı Kerîm'i tasdik ve onun doğruluğuna şehadet edildiğini ifade eden ve sıklıkla mushaf sonlarında rastlanan örnekler arasında yer almaktadır.

E.H. 166 numaralı mushafın hatim duasının, incelenen diğer XVIII. yy. Kur'ân-ı Kerîm yazmalarında sıklıkla görülen örneklerden biri olduğu anlaşılmıştır.²⁵ Yer yer bazı söyleyiş farklılıkları, ibârelerde kısalma ve uzamalar olmakla birlikte bütüncül bakıldığında alışlagelmiş bir hatim duası metni olduğu söylenebilir. Hatim duasının son cümlelerinde Hz. Peygamber'den (S.A.S) başlayarak, O'nun ashabının, peygamberlerin, Allah'ın veli kullarının, tilâvet edenin geçmişlerinin ve bütün Müslümanların ruhlarına Kur'ân okumaktan hâsıl olan sevap hediye edilmiştir. Sonrasında ise salvele ve hamdelerle beraber dua tamamlanmaktadır. Nitekim günümüzde bilinen hatim duası metinleriyle karşılaştırıldığında genel itibariyle oldukça benzer ifadeler söz konusu olabilmektedir.

2.3.3 Ketebeler

Ketebeleri incelemeye geçmeden önce kaynaklarda bulunan hattat ile alakalı bilgiler zikredilecektir. *Tuhfe-i Hattâtîn*'de Hattat Ahmed Senâî'nin sülüs

²⁵ Bk. TSMK E.H. 52, E.H. 53, E.H. 59, Y. 332.

ve nesih meşk ederek Karakız lâkabıyla meşhur Hocasâde Mehmed Enverî'den (1106/1695) icâzet almış olduğu nakledilmektedir.²⁶ Ancak, *Devhatü'l-küttâb*'da Hâfız Osman'dan (1110/1698) aklâm-ı sitteyi tekmil ettiği rivayet edilmektedir.²⁷

Yine kaynaklarda Hocasâde Mehmed Enverî'nin hocası Suyolcuzâde Mustafa Efendi yoluyla Şeyh Hamdullah ekolüne bağlandığı ve bu ekolde özgün bir tavır geliştirdiği belirtilmektedir.²⁸ Bu itibarla Ahmed Senâî Şeyh Hamdullah ekolüne mensup olarak düşünülebilir. Ancak *Devhatü'l-küttâb*'da Hâfız Osman'a talebe olduğu bildirilmiştir. Dolayısıyla onun ekolüne dahil olması daha muhtemel görünmektedir.

Ahmed Senâî hakkında kaynaklarda ayrıca tahsilini tamamlayıp müderrislik yaptığına ve Senâyî mahlasıyla şiirler yazdığına dair bilgiler de mevcuttur.²⁹ Vefat yılı hakkında 1145 (1733) olarak kaynaklarda aynı tarih geçmekle birlikte birinde Medine kadısı iken³⁰ diğer ikisinde Mekke kadısı iken vefat ettiği³¹ bildirilmektedir.

Ahmed Senâî'yi ilgili kaynaklarda rastlanan bilgiler ışığında kısaca tanıttikten sonra E.H. 166 numaralı mushafı özelinde ketebe tertibinin incelenmesine geçilebilir.

Yazıların kim tarafından yazıldığını belirtmek üzere Arapça "Bunu yazdı" anlamındaki **كتبه** /*Ketebehû* kelimesiyle yazıya başlanmasından dolayı isim ve tarih koymaya yönelik kayıtlara kısaca ketebe adı verilmiştir.³²

E.H. 166 numaralı mushafta hatim duasının akabinde ilki daha uzunca olmak üzere iki adet ketebe kaydı bulunmaktadır. İki ketebe kaydı arasında ise yine hat ve hattat hakkında bilgiler de içeren bir ara metin bulunmaktadır. Aşağıda ketebeler ve aralarındaki metnin okunuşuna sırasıyla yer verilmiştir: (Resim 5-7)

[241b] *Ketebehü'l-'abdü'l-fakîr ilâ 'afvi rabbihi'l-kadîri'l-ehadi's-samedi Ahmed bin Ali es-Senâiyyü'l-ma'rûf el-Kûtâhî el-kaadî bi-Dımaşke's-Ş-Şâm sâbikan bi'l-*

²⁶ Müstakimzâde Süleyman Saadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 102.

²⁷ Suyolcuzâde Mehmed Necib, *Devhatü'l-küttâb* (İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, 1942), 29; Ayşe Peyman Yaman, *Hat Sanatı İçin Kaynak Devhatü'l-küttâb: İncelemeli Metin Çeşitliliği*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 108.

²⁸ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 157.

²⁹ Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 198; Suyolcuzâde, *Devhatü'l-küttâb*, 29.

³⁰ Suyolcuzâde, *Devhatü'l-küttâb*, 29.

³¹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 102; Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, 198.

³² Yazır, *Kalem Güzeli*, 131.

isti'âneti mine'llâhi ve tevfikihî ve metâneti himmeti'l-kalbi ve tezvîkühî ve ifrâti mahzi'l-hubbi ve teşvîkühî bi-selâmeti elfâzihî ve betâneti me'ânihî râciyen lutf rabbihî'l-mennân ve hüve menbe'u'l-lutfi ve'l-ihsân fi seneti semâne ve selâsîn ve mie ba'de'l-elf min hicreti men lehü'l-'izzü ve'l-mecdü ve's-şerefi fi mahmiyyeti'l-Kostantiniyye hamâhallahu 'ani'l-'âfeti ve'l-beliyyeti fi eyyâmi devleti's-sultâni'l-gâzi Ahmed han ibnü's-sultân Muhammed hân. Lâ zâlet süddetü's-seniyyetü melce'en li-tevâifi'l-enâmi ve melâzen 'an havâdisi'l-eyyâmi ilâ kıyâmi's-sâ'ati ve sâ'ati'l-kıyâm. [242a] el-Hamdüli'llâhillezî ve'ffekanî ve elhemenu 'alâ tertîli kelâmihî ve 'allemenî 'alâ tastîri hurûfihî ve kelimâtihî bitenmîki kitâbihî ve a'tânî ikdâra kitbeti mushafin râbi'an ba'de's-selâseti ve's-selâsîne mesâhife şerîfetin elletî ketebtühâ bi-yedeyye min sinni şebâbeti ilâ ihdâ ve sittîne 'umrî takriben bi-'avnihî ve tevfikihî'l-meliki'l-'azîzi'l-müte'âl. Me'a teşettüti'l-ahvâli ve inhirâfi'l-mizâci ve inkıbâzi'l-bâli siyyemâ innî teraktü't-temeşşuka ve'l-idmâne li-kesreti'l-iştigâli bilâ mâlin min telâtumi emvâci'l-efkâri'l-fâsîdeti bilâ kîlin ve lâ kaalîn ve me'a haza saraftü'l-himmete fi esnâi kitâbetihâ bi'l-müzâkereti beyne't-talebeti mine'l-müste'iddîne 'alâ kadri't-tâkati'l-beşeriyyeti fi eyyâmi tedrîsi'l-medârisi'lletî inheset min ibtidâi'l-hârici ilâ dâri'l-hadîsi's-Süleymâniyyeti ve min hâzihi'l-medreseti'l-merkuumeti sırtü kaadiyen bi'l - Halebi's-şehbâ sümme nükultü bilâ tasarrüfin ilâ ile'l-Kudsi's-şerîfi bi-rütbeti's-Şâmi sümme nükultü's-Şâme muttasilen li-tekmîli'l-müddeti'l-'urfıyyeti li-ecli'l-maslahati bil mertebetin. Allâhümme tekabbel minnî hizmete hâzihi'l-mesâhifi'l-'adîdeti ve 'adedi hatmihâ fi esnâi kitâbetihâ ve kırâetihâ ve tecâvez 'annî mâ kâne fi tilâveti'l-Kur'âni ve esnâi kitâbetihâ mine's-sehvi ve'n-nisyân ve'z-ziyâdeti ve'n-noksâni [242b] fektübühü yâ deyyânü minnî 'ale't-temâmi ve'l-kemâli fi's-sirri ve'l-i'lân. Allâhümme'c'ali'l-Kur'âne lenâ fi'd-dünyâ karînen ve fi'l-kabri mûnisen ve fi'l-âhireti şefî 'an ve ile'l-cenneti delîlen yâ zel fazli ve'l-ğufrâni bi-hürmeti Muhammedin sâhibi'n-nübüvveti ve'l-bürhâni ve 'aleyhi't-tüklân mine'l-hizlân.

Ketebehü'l-'abdü'z-zâ'îfü'l-fakîr ilâ berri rabbihî'l-kadîri'l-ehadi's-samed Ahmed bin 'Ali es-Senâi el-ma'rûf bi'l-Kûtâhi el-kaadî bi-Dımaşki's-Şâm sâbikan. Hâmiden lillâhi te'âlâ 'alâ ni'amihî ve musalliyen 'alâ nebiyyihî Muhammedin ve âlihî ve sahbihî ecma'îne't-tayyibîne't-tâhirîn fi seneti semân ve selâsîn ve mie ba'de'l-elfi min hicreti men lehü'l-'izzü ve'l-mecdü ve's-şerefi fi mahmiyyeti'l-Kostantiniyye.

Ketebe metninin çeşitli kısımları itibariyle tertibini incelemeye öncelikle ketebelerin ortak özellikleri arasında olduğu tespit edilen istinsah, tevazu, tazim tabirleri ve cümleleriyle başlanabilir. Yukarıda görüldüğü üzere başta ve sonda, istinsah eylemini belirtmek için en yaygın ifade olan *ketebelhû* tabiri kullanılmıştır. Her iki kayıтта hattat fiili birinci şahsa göre değil, dolaylı bir biçimde üçüncü tekil şahsa çekmiştir. “Ben” çekiminde olmaması, sonrasında gelen “fakir kul” anlamındaki tevazu tabiriyle de uyum göstermektedir. Yine incelenen ketebelere sıklıkla geçtiği görülen ve burada iki ketebe kaydında örnekleri bulunan tazim cümlelerinin tevazu tabirleri ile ardarda getirilmesi sayesinde güçlü bir tezat vurgusu söz konusu olmuştur. Bu tezat kulun acizyeti ve Tanrı’nın aşkınlığını ardarda zikrederek bir sanatkâr olan hattatın tam da eserini tamamladığı anda kendi kendisine hitaben yaptığı, haddinin farkında olmaya dair bir ihtar olarak değerlendirilebilir. Zira bir tarafta *abd* ve *fakir* sanatçıyı tarif etmekten, diğer tarafta *Rab*, *Kadîr*, *Samed* gibi isimleri zikredilerek asıl inşa ve idare edene, sonsuz kudret sahibine, hiçbir şeye muhtaç olmayıp herkesin kendisine muhtaç olduğu Allah’a tazim ifade edilmekte, böylece hattatın acizyeti adeta vurgulanmaktadır.

Ketebelere hattatlar tevazu sıfatları ile birlikte bazen sadece kendi isimlerini değil, baba ve/veya icâzet aldıkları hocalarının ismini, kendilerinin ve/veya onların memleket ve mesleklerini de ketebe kaydına eklemişlerdir.³³ Mushaflarda da ketebelere E.H. 166 numaralı yazmadaki gibi zaman zaman daha kapsamlı olabilmektedir.

Mushafın ketebe kayıtları hattatın ismiyle beraber bazı biyografik bilgiler de içermektedir. Ketebede öncelikle hattat Ahmed Senâî baba adının Ali, memleketinin Kütahya olduğu bilgisini vermekte, meslek itibariyle daha önce Şam kadılığı görevinde bulunduğunu belirtmektedir.

İki ketebe kaydı arasındaki kısımda ise hattat mesleği ve hayatı ile ilgili bazı detaylara yer vermiştir. Burada Ahmed Senâî bu mushafı altmış bir yaşlarında yazdığını söylemektedir. Buna göre mushafın tarihinden hareketle hattatın doğum tarihinin takriben 1077 olduğu anlaşılmaktadır.

Devhatü'l-küttâb' da Ahmed Senâî'nin nesihteki ustalığı ve kırk adet mushaf yazmış olduğu belirtilmektedir.³⁴ Nitekim E.H. 166 numaralı mushaftaki ketebelere arasında yer alan ara metinde hattatın otuz dördüncü mushafını yazmış bulunduğunu zikretmesi itibariyle özellikle mushaf yazıcılığı yönünün öne çıktığı sonucuna varılabilir.

³³ Yazır, *Kalem Güzeli*, 131; Derman, *SSM Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, 40.

³⁴ Suyolcuzaâde, *Devhatü'l-küttâb*, 29.

Bu ara metinde hattatın, eğitimi konusunda da özet bir bilgi vermesi, haricîten başlayarak Süleymaniye Dârü'l-hadis Medresesi'nde nihayet bulan bir öğrenim hayatı olduğundan bahsetmesi ilim yolunda devrinin en yetkin kurumlarında, en iyi hocalarından ders almış olduğunu göstermektedir. Bir süre başka meşguliyetleri dolayısıyla meşk ve talime ara verdiyse de, kabiliyetli talebeler arasında yazı üzerine müzakerelerde bulunduğu dair ifadeleri de vardır. Ayrıca Ahmed Senâî meslek hayatı ile ilgili olarak Süleymaniye Dârü'l-hadis Medresesi'nden, önce Halep'e kadı tayin edildiği, daha sonra aynı vazife ile Kudüs'e nakledildiği ve sonrasında ise Şam'da görevlendirildiğine dair bilgiler vermektedir.

XVIII. yy. mushaf ketebelelerinde genellikle tarih verilirken yılın belirtilmesi kafi görülmüşse de zaman zaman ay veya ayla birlikte gün zikredilmiştir. Hattâ günün hangi diliminde mushafın tamamlandığı şeklinde ayrıntılara girildiği de olmuştur. E.H. 166 numaralı Kur'ân-ı Kerîm yazmasının iki ketebe kaydında da yıl belirtilmek suretiyle tarih konulmuştur. Hicrî takvime göre konulan tarihlerde Hz. Peygamber'in (S.A.S.) hicretiyile başlaması hasebiyle bazı tamlamalar kullanılmıştır. Mushaf ketebelelerinde çoğunlukla rastlanan haliyle bu yazmada da *min hicreti men lehü'l-'izzü ve'l-mecdü ve's-şeref* şeklindeki ibârede hicret izzet, yücelik ve şeref ile anılmaktadır.

İki ketebe kaydı 1138 tarihini sayıyla değil yazıyla vermekte ve küçük bir detay olarak daha çok alışılâ gelen diğer sayılarla birlikte doğrudan bin sayısının yazılmasındansa *ba'de'l-elf* tâbirinin kullanılarak tarihin binden sonrası olduğunun farklı bir şekilde vurgulandığı, özellikle Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi'nde incelenen mushaflar arasında rastlanan birkaç örnekten birini teşkil etmektedir.

İki ketebe de istinsahın yapıldığı şehri *Kostantiniyye* olarak belirtmektedir. İstanbul için *İslâmbol* isimlendirmesine ise sonraki yüzyıla ait bir mushaf ketebesinde rastlanmıştır.³⁵ İstinsah yerinin ketebe kaydında yer almasının ise mushaflarda çok sık karşılaşılmayan bir özellik olduğu söylenebilir. Birinci ketebede İstanbul'un âfet ve belâlardan korunması için dua edilirken, ikinci ketebede *Kostantiniyye* adıyla anılan İstanbul *mahmiyye* kelimesi ile tamlanarak korunan şehir olarak vasıflandırılmıştır.

Mushafın ikinci ketebe kaydı oldukça sık rastlanan şekilde hattatın takdimi ile tarihlendirme arasında hamdele ve salve kısımları içermektedir. Burada hattatın istinsah işlemini tamamlaması dolayısıyla sarf ettiği Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e (S.A.S) salat ve selam etme tarzı klişelere uymaktadır.

³⁵ Bk. TSMK Y. 579

Diğer taraftan birinci ketebe kapsam ve ifade yönüyle yer yer daha özgün oluşu ile dikkat çekmektedir. Belirgin bir farklılık olarak öne çıkan ayrıntılarından biri Sultan III. Ahmed'in (1149/1736) saltanat günlerinde bulunulduğunun ifade edilerek istinsah edilen dönemin vurgulanmasıdır. Ayrıca hattat özgün bir dille mushaf istinsahına kendisini muvaffak kılmaya çalışmasıyla Allah'a hamdetmekte ve lütfünü dilemektedir. Son olarak Kur'an-ı Kerim'in kıymet ve hayati önemini vurgulamak üzere onu kıyamet gününe, diriliş vaktine kadar insan toplulukları için bir yüce kapı, adeta sıkıntılardan kaçılacak bir sığınak olarak tanımlamıştır.

İki ketebe arasında kalan ara metin özellikle hem yazma hem de hattat ile alakalı bazı bilgiler içermesi dolayısıyla dikkat çekmektedir. Ara metnin başlangıcında hattat mushafı tamamlama gayretinin sonuçlanmasından dolayı Allah'a tekrar hamd eder. Osmanlı dönemi ve öncesinde Müslümanların hazırladığı telif eserlerde sıklıkla rastlanan bu hamdele şeklinin burada alışlagelmiş mushaf istinsahına nazaran nispeten zengin bir versiyonla kullanılmış olduğu söylenebilir. Zira hattat hamdelesinde güzel yazıyla Kur'an'ın harflerini ve kelimelerini satıra dizbildiği, otuz üçüncü mushafından sonra otuz dördüncü mushafını da yazma kudretini verip ona altmış birinci yaşında elleriyle yazmayı ihsan ettiği gibi ayrıntılı ifadelerle özgün, çarpıcı bir dil kullanmıştır. İstinsah sürecinde hattatın bu kadar mushafı tilavet edip yazarken Allah'tan kabul olunmasını ve hata, unutmaya, fazlalık ya da eksikliklerinden dolayı af dilemesi bir Müslüman sanatkarın duygu ve düşünce dünyasını samimi bir tonda dile getirmesi açısından da önemli bir örnektir. Nitekim devamında adeta bu mushafın, kendi eksikliğine rağmen kemal üzere ortaya çıkmasını Allah'tan dilemektedir. Aynı zamanda hattatın Kur'an'ı vesile ederek dünya, ahiret ve kabir hayatının selâmeti ile ilgili klişe bir dua cümlesi de kullandığı görülür.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'in yazma nüshaları İslam sanatlarının inşa, ihya ve sürdürülmesinde öncelikli ve esaslı bir konuma sahiptir. Yazma mushafların özellikle kitap sanatlarının yaygın ve sistemli şekilde gelişip uygulandığı merkezî bir alan oluşturduğu muhakkaktır. Bu itibarla, yazma mushaflar kaçınılmaz olarak İslam sanatı tarihi araştırmalarının hem konusunu hem malzemesini oluşturmakla beraber, aynı zamanda önemli kaynaklarından birini de teşkil etmektedir.

Mushaf yazıcılığının gelişme süreci açısından Kur'an-ı Kerim nüshalarının tertipleri gerek yazma ve hattat biyografileri konusunda gerekse ciltçilik, tezhip, hat gibi kitap sanatları alanına özgü tarihi süreçleri yakından takip edebilmeyi mümkün kılması itibarıyla büyük önem arz etmektedir. Böylelikle

yazmalar anılan konu ve alanların ortaya çıkışlarının, gelişen ve değişen koşullara bağlı olarak şekillenen dönüşümlerinin araştırılmasını sağlayan adeta canlı birer kaynak niteliği taşımaktadır.

Mushaf tertiplerinin detaylarıyla ortaya konulması uygulamaya dair bilgilerin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesine doğrudan ve dolaylı katkılar sağlamaktadır. Özellikle mushaf tetiplerindeki dua ve ketebe gibi ana metin dışında kalan ilâve metinlerden İslam'dan neşet eden sanat anlayışı, sanatçı kavramı ve duruşu ile ilgili önemli kaynaklar olarak faydalanılabileceği görülmektedir. Ayrıca Kur'ân nüshalarında uygulanan farklı düzenlemelerin bilhassa sosyal okumalara elverişli alanlar oluşturduğu da söylenebilir.

TSMK'da bu çalışma kapsamında incelenen mushaftan başka hattat Ahmed Senâî'nin kaleme aldığı iki Kur'ân-ı Kerîm yazması daha yer almaktadır. En erken tarihli olanı E.H. 164 numarada kayıtlı mushaftır. Diğer ikisinin ketebesinde Şam kadısı olarak kendini tanıtan Ahmed Senâî E.H. 164 numaralı mushafın ketebesinde halen müderris olduğunu beyan etmektedir. Buradan hareketle bir hattatın biyografisine ait bilgileri ketebelerini takip ederek alternatif bir yolla derlemenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan E.H. 166 numaralı mushaf içindeki ilâve metinler incelendiğinde hattatın özel ve özgün diliyle oluşturduğu kısımlar itibarıyla sanatçının şahsiyetine dair dikkat çekici ipuçları barındırmakta ve Kur'ân-ı Kerîm yazmalarında yer alan ilâve metinlerin, içerikleri özelinde, bir başka deyişle tikel veya disiplinler arası bağlamlarda daha başka araştırmalara konu olabileceği öngörülebilmektedir.

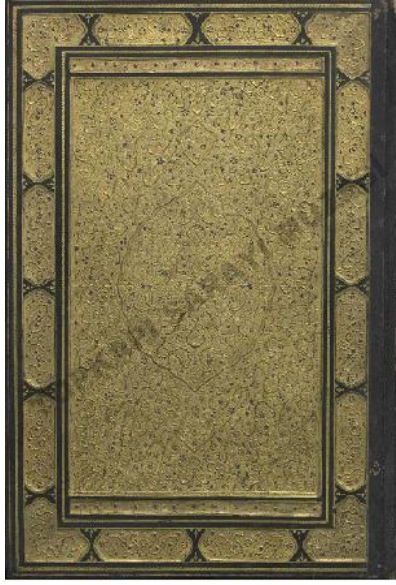
Bu çalışma kapsamında genel itibarıyla tertibi açısından ele alınan mushaf cildinden tezhibine, hattından sayfa ve satır düzenine çeşitli unsur ve özellikleri ile büyük ölçüde XVIII. yy.'ın tipik bir numunesi gibi görünmektedir. Bu sonuca uygulanan süsleme programı, 15 satırlı oluşu, âyetber-kenârılık özelliği taşımaması gibi pek çok detay üzerinden rahatlıkla ulaşılabılır.

Ayrıca mushaf tertiplerinin incelenmesinin dönemlere ve alanlara ait klişelerin daha ayrıntılı olarak tespit edilmesine katkıda bulunduğu görülmektedir. Bu bakımdan özellikle mushaflara ait ketebe metinlerinin hamdele, salvele, tevazu, tazim gibi birtakım klişelerle oluşturulmalarının yanısıra ana metinden çıkışı belirtmek üzere bitirme/kapanış ibâreleri ve çeşitli dua kayıtları gibi Kur'ân-ı Kerîm'e özel tertip unsurlarının öne çıktığı düşünülebilir.

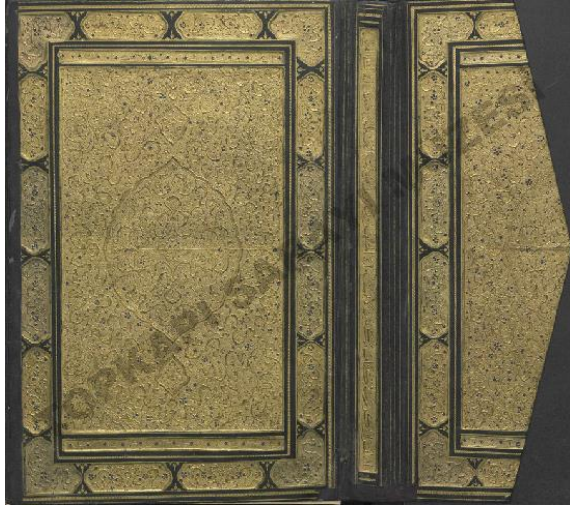
Sonuç olarak, mushaflar kendilerine özgü tertipleri ile diğer yazmalar içerisinde kitap sanatlarının tarihi açısından gerek genel, gerek özel değerlendirmelere yön verebilecek nitelikte olmakla birlikte, ketebeler, vakıf kayıtları, dualar gibi çeşitli ilâve metinleriyle de sosyal bilimlerin farklı dalları ile ilişkili biçimde ele alınmaya, araştırılmaya, değerlendirilmeye son derece açıktır.

KAYNAKÇA

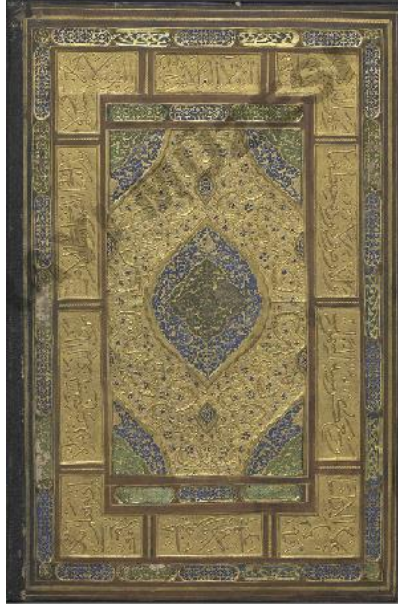
- Acar, M. Şinasi. *Türk Hat Sanatı Araç Gereç ve Formlar*. İstanbul: Antik A.Ş. Yayınları, 1999.
- Ayvansarâyî, Hâfız Hüseyin. *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*. haz. Ramazan Ekinci. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı, 2010.
- Berk, Süleyman. "Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Hat ve Hattatları", *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim* (2010), 60-85.
- Berki, Ali Himmet. "Mushafların Yazılması", *İslam Dergisi*, 8/9 (1965), 263.
- Binark, İsmet. "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Kütüphane Koleksiyonları ile İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası". *Vakıflar Dergisi*, 13 (1981), 717-743.
- Derman, M. Uğur. *SSM Hat Koleksiyonundan Seçmeler*. İstanbul: Aksoy Matbaacılık, 2002.
- Derman, M. Uğur. "Yazma Kur'an-ı Kerimler Nasıl Hazırlanırdı?". *Hayat Tarih Mecmuası*, 2/9 (1970), 12-15.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Me'âni-i Kur'ân: Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi*. 2 Cilt. İstanbul: Millî Matbaa. 1343 (1927).
- Maşalı, Mehmet Emin. "Mushaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/242-248. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Müstakimzâde, Süleyman Saadeddin. *Tuhfe-i Hattâtîn*. nşr. İbnülemin Mahmud Kemal. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Serin, Muhittin. *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2015.
- Suyolcuzâde, Mehmed Necib. *Devhatü'l-küttâb*. tsh. Kilisli Muallim Rifat. İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, 1942.
- Ünver, Süheyl. "Çok Sayıda Kur'ân-ı Kerîm Yazan Hattatlarımıza Dair". *Diyanet Dergisi* 6/4-5 (1967), 85-91.
- Yaman, Ayşe Peyman. *Hat Sanatı İçin Kaynak Devhatü'l-küttâb: İncelemeli Metin Çevirisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Yazır, Mahmud Bedreddin. *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*. 2 cilt. Ankara: DİB Yayınları, 1981.
- Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi, TSMK E.H. 52, E.H. 53, E.H. 59, E.H. 63, E.H.253, K. 82, K. 255, Y. 78, Y. 332, Y. 570, Y. 579, Y. 603, Y. 819, Y. 894.

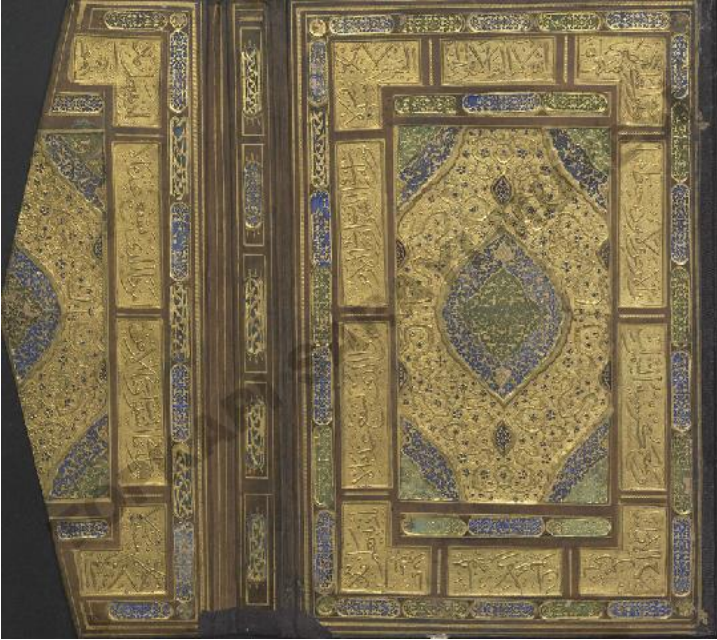
Resim 1: Dış kapak (üst)

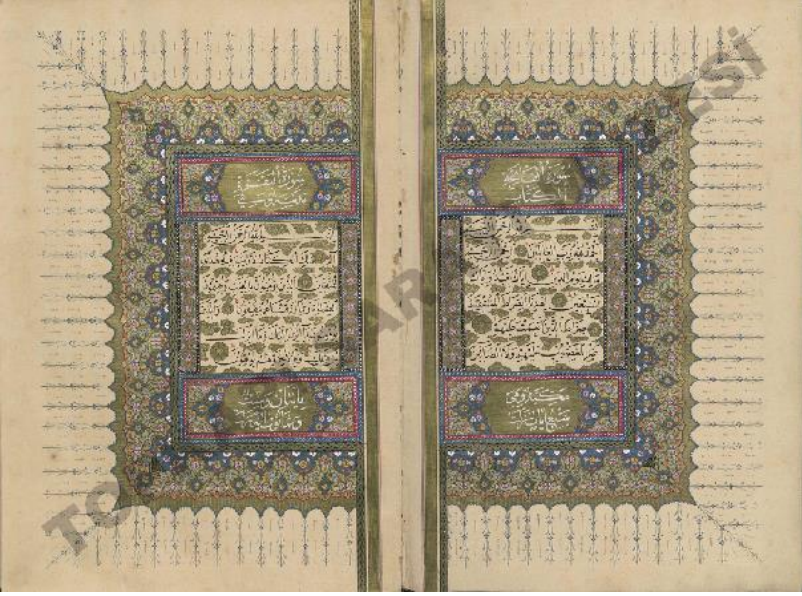
Resim 2: Dış Kapak (alt)

Resim 3: Üst Kapağın İç Kısmı

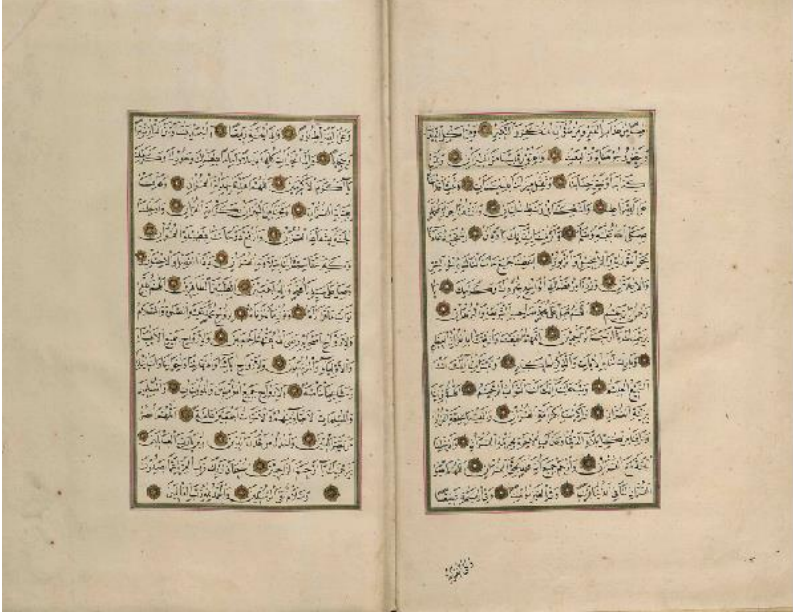
Resim 4: Alt Kapağın İç Kısmı

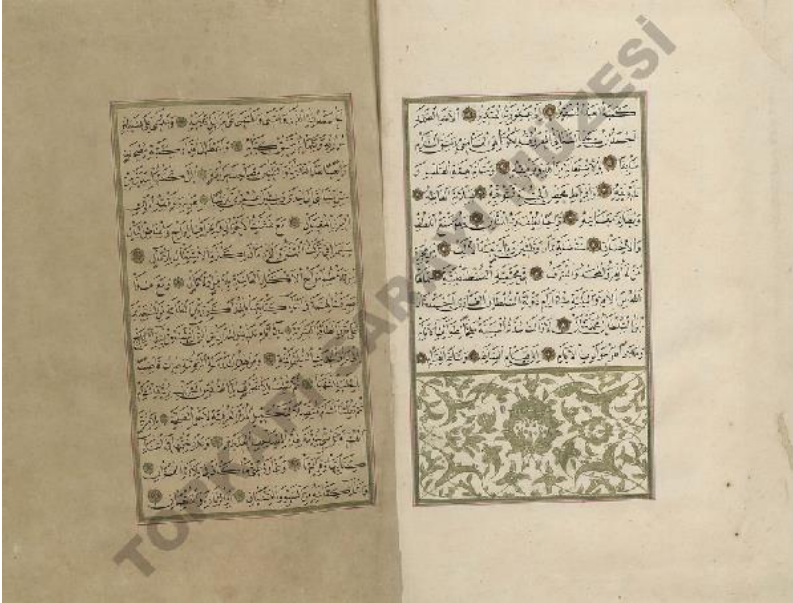
Resim 5: Serlevha

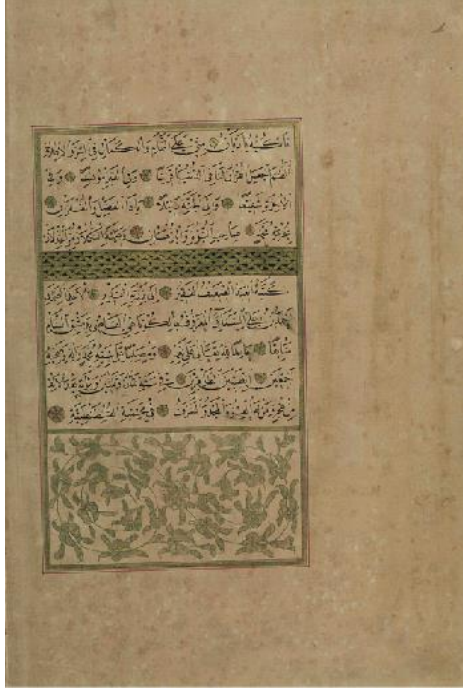
Resim 6: Sûre Başları ve Hatim Duası

Resim 7: Hatim Duasının Devamı

Resim 8: Birinci Ketebe Kaydı ve Ara Metin

Resim 9: Ara Metnin Devamı ve İkinci Ketebe